

AŞK MESNEVİLERİNDE “YÖNLENDİRİCİ GÜÇ” VE “İDEAL”

Murat ÖZTÜRK*

ÖZET

Aşk mesnevileri kurgusal ve anlatı özellikleriyle mesneviler içinde ayrı bir yer tutarlar. Bu mesnevilerde gelenek tarafından belirlenen bir kurgusal dünya vardır. Bazı ideal özelliklerle biçimlenen bu kurgusal dünyada rol alan âşıkların aşklarını başlatan veya aşk düğümünü çözen, genellikle pir, şeyh, peygamber, anne-baba veya gaipten duyulan bir ses olan yönlendirici bir güç bulunur. Bu gücün etkisindeki âşıkların zamanla ruh ve düşünce dünyaları değişir ve her biri ideal bir aşkın ideal kahramanları olurlar. Aşk mesnevilerinde bir kısmı yönlendirici gücün etkisinde bir kısmı da bu gücün dışında ama gelenek çerçevesindeki kurgusal dünyanın içinde olan ve ideal dünyayı hazırlayan unsurlar bulunur. Bu unsurlar; aşk, insan-ı kamil, iyi-kötü çatışması, ahlakileştirme-İslamileştirme, nasihat, dış alem, yardımcı dostlar ve duadır.

Anahtar Kelimeler: mesnevi, kurgu, yönlendirici güç.

STIMULATING POWER AND IDEAL IN LOVE MASNAVIES

ABSTRACT

Love Masnavies (masnavi is a kind of poem in classic Turkish literature) have a different place among masnavies with their fictional and narrative features. There is a fictive world fixed by tradition in these masnavies. There is a stimulating power in the form of a voice which begins the loves of the lovers or which sorts out a problematic love and voiced generally by a master, sheikh, prophet, parent or heard divinely in these fictional world formed with certain ideals. In time, the

* Arş. Gör. Yüzüncü Yıl Üniversitesi muratozturk8@gmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/7 Fall 2009*

world of spirit and thinking of the persons who remain under the influence of this power transforms, and each becomes the ideal hero of an ideal love. In Love Masnavies, there are elements preparing the ideal world, some of which are under the influencing power, and some outside this power, but placed in the fictive world of tradition. These elements are love, mature human, the conflict between good and bad, moralizing-islamizing, advice, outside the globe, helping friends and pray

Key Words : masnavi, fiction, stimulating power.

Giriş

Kendi arasında kafiyeli beyitlerden oluşan, iki ile on binlerce beyit arasında değişen, beyitler arasında kafiyeye bağlantısı bulunmaması nedeniyle beyit sayısı bakımından hiçbir kısıtlayıcı kurala bağlı olmayan ve bu yüzden şairlerin işledikleri konuyu istedikleri kadar genişletebilmelerine olanak sunan mesnevi nazım şekli (Ünver 1986, 482), sağladığı bu kolaylıklar nedeniyle genellikle hikâyeye niteliği taşıyan uzun eserlerin yazımında kullanılmıştır (Kutlar 2000, 105).

Klasik Türk edebiyatında birbirinden farklı konularda yazılan mesnevilerin; dil özellikleri, yazılış şekilleri, yazılış amaçları, tertip özellikleri ve muhtevaları bakımlarından farklı sınıflandırmaları yapılmıştır. Agah Sırrı Levend, mesnevileri konularının menşei ve nitelikleri bakımından incelerken, konunun niteliğine göre de 1. Dini konular, 2. Aşk hikâyeleri, 3. Kahramanları tarihten alınmış hikâyeler, 4. Temsili hikâyeler, 5. Tasavvufi hikâyeler, 6. Serüven hikâyeleri 7. Sergüzeşt-name ve hasbihal yolcu hikâyeler olmak üzere yediye ayırır. Bir diğer araştırmacı Tolasa, mesnevileri 1. Dini-tasavvufi-ahlaki, 2. Aşk konulu, 3. Tarihi ve menkabevi, 4. Sergüzeştname ve hasbihaller 5. Şehrengizler, 6. Mizahi, 7. İlmî ve genel kültüre ait mesneviler olmak üzere yediye ayırır. İz ve Kut ise mesnevileri 1. Destani, 2. Lirik, 3. Öğretici olmak üzere üçe ayırırlar. Cem Dilçin’in tasnifi de Tolasa’nın tasnifi ile neredeyse aynıdır. İsmail Ünver ise mesnevileri yazılış amaçlarına göre: 1. Okuyucuya bilgi verip eğiten, 2. Okuyucunun kahramanlık duygusuna seslenen tarihi kaynaklı olan, 3. Sanat yönü ön planda olup ana çizgisi aşk ve macera romanı olan, 4. Şairlerin görüp yaşadıkları olayları anlattıkları, toplum hayatından kesitler sunan mesneviler olmak üzere dörde ayırır (Kutlar 2000, 104). Cem Dilçin Görüldüğü gibi biri diğerinin aynı olmayan, ancak

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/7 Fall 2009*

aralarında önemli benzerlikler bulunan bu tasniflerin tamamında araştırmacılar aşk mesnevilerini ayrı bir grup olarak değerlendirmişlerdir. Aşk mesnevileri; bir kısmı tarihte yaşanan gerçek aşklara dayanması, diğer mesnevilere göre lirik yönlerinin baskın olması, anlatı türleriyle ilişkili olması, çatışma ve gerilim unsurları taşıdığı için merak unsurunu artırıp okuyucuyu hayali dünyalara yöneltmesi özelliklerinden dolayı neredeyse mesnevi denince akla gelen ilk grubu oluşturur.

Aşk mesnevilerinde gelenek tarafından belirlenen bir kurgu vardır. Bu kurgu içinde aşk macerasını yaşayan kahramanların aşklarını başlatan veya onları aşkta yönlendiren genellikle pir, şeyh, dost, peygamber veya gaipten duyulan bir ses olan bir verici veya yönlendirici güç bulunur. Bu gücün etkisi çoğu zaman ideal kişilerin ve ideal dünyanın biçimlenmesine hizmet eder. Aşk mesnevilerinde yönlendirici güçle bir kısmının doğrudan, bir kısmının dolaylı ilişkisi bulunan, bir kısmı da bu gücün dışında ama geleneksel kurgu anlayışının içinde olan ve kurmaca dünyayı oluşturan “ideal” unsurlar bulunur. Bu unsurlar; *aşk, insan-ı kamil, iyi-kötü çatışması, nasihat, ahlakilik-İslamilik, dış alem, yardımcı dostlar ve duadır.*

Edebi bir metne farklı yöntemler ve bakış açıları ışığında yaklaşmak, buna göre değerlendirmeler yapmak mümkündür. Şekil olarak birer şiir olan mesnevilere metni oluşturan farklı kişilikleri ve figürleri, biçimsel ve düşünsel özellikleri, bunların birbirleriyle nasıl ve hangi anlamlarda ilişki içinde kullanıldıkları dikkate alınarak tahlili bir yöntemle yaklaşmak mümkün olabildiği gibi kurgusal bir metin özelliğine sahip olmaları bakımından da modern öyküleme yöntemiyle veya mesneviyi, ulaşılmak istenen hedefe göre daha başka yöntemlerle de ele alıp incelemek mümkündür. Bu yazımızda aşk mesnevilerinin¹ kurgusal özellikleri nedeniyle modern öyküleme yönteminden yararlandık. Bu yöntem ışığında geleneğin belirlediği kurgusal dünya etrafında kahramanların birbirleriyle ilişkileri ve bu ilişkiler ağıyla oluşan yönlendirici güç(ler), “ideal” alem ve kişi açılarından bir inceleme yaptık.

¹ İncelemeye aldığımız ve bir kısmı temsili kahramanlı sayılabilecek olan aşk mesnevileri şunlardır: Leyla ve Mecnun (Fuzuli, Larendeli Hamdi), Vamık u Azra (Lamii Çelebi, Manısalı Cami), Salaman u Absal (Lamii Çelebi), Veys ü Ramin (Lamii Çelebi), Edhem ü Hüma (Nati Mustafa Efendi, Sabit), Hüsn ü Aşk (Şeyh Galib), Mihr ü Vefa (Haşimi), Mihr ü Mah (Zarifi), Yusuf u Züleyha (Hatayi, Hamdullah Hamdi), Varak u Gülşah (Yusufo), Süheyl ü Nevbahar (Hoca Mes’ud), Hüsn ü Şirin (Şeyhi), Hurşid ü Ferahşad (Şeyhoğlu Mustafa), Şah u Geda (Taşlıcalı Yahya)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/7 Fall 2009*

Yönlendirici Güç

Aşk ve kahramanlık mesnevileri, halk hikâyeleriyle beraber Osmanlı dünyasında asırlar boyunca anlatı ihtiyacının karşılandığı en önemli edebi metinler olmuştur. Anlatıya dayalı eserlerin ana unsuru vak’adır. “Vak’a beraberinde şahıs kadrosu, mekan ve zaman kelimeleriyle ifade edilen kavramları getirir. Zira vak’a şahıs kadrosunu teşkil eden fertler arasındaki münasebetlerin tezahürlerinden başka bir şey değildir.” (Aktaş 1983, 94). Vak’ayı da içine alan kurgu, aşk mesnevilerinde gelenek tarafından düzenlenir. Buna göre âşıkların ortaya çıkışları, âşık oluşları, ayrılık veya kavuşma halleri bu geleneksel kompozisyon dahilinde oluşur. Genel olarak giriş bölümü, konunun işlendiği bölüm ve bitiş bölümlerinden oluşan aşk mesnevilerinde bu bölümler de kendi içinde belirli bir sıralamaya tabidir. Klasik Türk şiirinde mesnevinin türlü özelliklerini konuya hakimiyetini göstererek ortaya koyan İsmail Ünver, konunun işlendiği bölümü mesnevilerdeki benzer özellikleri göz önünde bulundurarak ana hatlarıyla şöyle sıralar:

1. Kahramanların doğumu ve yetişmeleri
2. Kahramanların âşık olması
3. Sevgiliye ulaşmak için çıkılan yolculuk
4. Sevgililerin buluşmaları ve ayrı düşmeleri
5. Kavuşmayı engelleyen olaylar
6. Savaşlar
7. Eğlenme ve avlanma
8. Son (Ünver 1983, 451-454)

Bu olay dizisine göre oluşturulan eserler, şairin hayal gücü, kurgusal yeteneği veya üslubu gibi kişisel tasarrufla sanat bakımından bir değer kazanır. Aşk mesnevilerinde kurgusal olarak hikâyedeki merak unsuru ve gerilim, sevgililerin buluşmalarının ardından ayrıldıkları, kavuşmanın engellendiği, bölümlerde artar. Zira “kurgunun odağında çatışma ve gerilim vardır.” (Tobias 1996, 27; aktaran Akbayır 2006, 295). Kahramanlar arasındaki çatışmanın başlatıldığı bu bölümlerle kahramanların aşklarındaki samimiyetleri, aşka bağlılıkları sınanır. Bu aşk atmosferine ortak olan üçüncü kişiler de her zaman mevcuttur. Çift kahramanlı aşk mesnevilerinde aşkın başlıca kahramanlarını birbirinden bağımsız düşünebilmemiz olanaksızdır. Araya giren rakipler, âşıkların kavuşması, dertlerinin dinmesi için onların çevrelerinde gezinen sadık ve vefalı dostlar ve diğer kahramanların tamamı bu aşk atmosferinin farklı boyutlar

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/7 Fall 2009*

kazanması için mesnevîde varlık kazanan tamamlayıcı unsurlardır. Sevgilisinden ayrı kaldıktan sonra türlü sıkıntılara maruz kalan aşğın yanında, ona yol gösteren ve çatışmanın düğümünü çözen biri vardır. “Bir çeşit **verici** yani aksiyonu yönlendiren ve hikâyenin sonunda dengeyi bir taraftan diğer tarafa kaydıran ve bir bakıma hakem rolü oynayan bu kahramanın müdahaleleri sayesinde, var olan problemler durum çözüme kavuşmuş olur (Bourner-Quellet 1989, 153-154). Bu kahraman bazen de çatışmanın gerçekleştiği dramatik vaziyeti, müdahaleleriyle başlatabilir veya geliştirebilir de. Bu kahramana **yönlendirici güç** adı da verilir. (Aktaş 2005, 139). Bu yönlendirici güç kimi zaman âşıklardan birinin anne veya babası, fakat özellikle kahramanları aşktaki ideal hedefe yönlendiren bir şeyh, bir pir, bir dost veya gaipten duyulan bir ses veya nadir de olsa peygamberdir. Kimi zaman olumsuz bir niteliğe de bürünen yönlendirici güçlerin bu özellikleri de âşıkların olumlu yönlerini ortaya koymak, onları ideale bir adım daha yaklaştırmak içindir. Bunun tipik örneği Leyla ve Mecnun mesnevisindeki Nevfel’dir. İlk Mecnun’a yardım eden fakat Mecnun için giriştiği savaşta Mecnun’un Leyla’nın kabilesi için dua ettiğini öğrenen Nevfel, savaşı kazanmasına rağmen Leyla’yı Mecnun’a vermez. Bunun üzerine Mecnun Nevfel’i sözünü tutmamakla suçlar. “Nevfel aynı zamanda Mecnun’un tabiatını ortaya koymak , onun üstün ve farklı yapısına , aşkının şiddetine dikkat çekmek için kullanılmış bir tiptir. Mecnun’un Nevfel’in Leyla’nın kabilesiyle kendisi için giriştiği savaşta Leyla’nın kabilesi için dua etmesi , Nevfel’in sağladığı rahat ve zengin imkanlar içinde dahi Mecnun’un Leyla’dan vazgeçmemesi hep bu niyetlerin tezahürü olarak değerlendirilebilir.”(Kütük 2002, 164)

Hikâyenin kurgusunda önemli rol oynayan yönlendirici güç, aşk kahramanının arzularına yön veren, onun aşktaki durumunu kavrayan kişidir. Bu yönlendirici güç bir pir olarak halk hikâyelerinde de karşımıza çıkar. Pek çok mesnevîde de bize tanıdık gelen pir, olayların başlamasına neden olur. Kimi mesnevîlerde de aşığı ideal aleme çeken, onları mutlak olana ulaştıran üstün bir kimlik sahibidir. Bu tipin en bariz örneklerinden birini Lamii Çelebi’nin Veyse vü Ramin (Vis ü Ramin, Veys ü Ramin) mesnevisinde görmekteyiz. Ramin, Turan hükümdarı Keyhan Şah’ın oğludur. Beşeri olarak her yönüyle mükemmel biridir. Ramin’in sevgilisi Veyse’ye olan aşkını çekemeyen ve onun kendi kızıyla evlenmesini isteyen Keyhan Şah’ın başveziri, Ramin’i devlet işlerinden el ayak çekip gününü daima Veyse’yle geçirdiği gerekçesiyle Keyhan Şah’a kötüler. Kendisinin de oğlunun, Başvezir’in kızı Gülşeker’le evlenmesini isteyen Keyhan Şah, Ramin’in Gülşeker’e ilgi göstermemesine de kızarak oğlunu zindana kapatır. Veyse vü ailesini de ülkesinden kovar. Bir süre dostu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/7 Fall 2009*

Pervane aracılığıyla Veyse'yle mektuplaşarak haberleşen Ramin, daha sonra bu olanaktan da yoksun kalınca zindanda çıldırır. Doktorların tedavisiyle iyileşemeyen Ramin, velilik makamına ermiş bir şeyhin yanına götürülür. Bu şeyh doktorların bile tedavi edemediği hastalıklara duasıyla şifa sunar. O, doktorların dilinden tam anlamıyla “ideal” biri olarak tanıtılır.

Bugün mülkünde var bir şeyh-i azam
 Ki oldur kıblegâh-ı halk-ı âlem
 Melekveş gice gündüz dâyimü's-savm
 Felek-mânend dün gün sâlimü'n-nevm
 Cemâli çeşm-i rûşen gibi pür-tâb
 Felek takı içinde yiri mihrâb
 Cihânuñ terk idüp vârnı cândan
 Tahâret idüp el yumuş cihândan
 Suvarmış mezra-ı cânın vuzûdan
 Nezâret hâsıl itmiş âb-ı rûdan
 Cihân âlâyişinden hâtırı pâk
 Ki her bir barmağı destinde misvâk
 Elinde ejdehâ peyker âsâsı
 Zebûnı her nefes nefes ejdehâsı
 Asâ-yı dîne idüp itimâdı
 Ser-i zânûya dün gün istinâdı
 Sehâb-âyin geyer gerçi murakka^c
 Serâpâ gün gibi cismi mülemma^c
 Musallâ ide diyüp ol melek-huy
 Zemîn gibi felek pâmâl ider rûy
 Cihândan münkâtı Allaha vâsıl
 Tevakku^{suz} murâdı cümle hâsıl
 Dili âyine-i sırr-ı ilâhî
 Müşâhid anda nûr-ı hak kemâhî (Lamii: S 148a, V149a)²

Bu şeyh sohbeti ve telkinleriyle Ramin'in aşkta yol almasına vesile olur. Ramin, mesnevinin sonunda beşeri arzularını dizginlemiş, gerçek aşka ulaşmış biri olarak karşımıza çıkar.

Bu tip yönlendirici gücün bir diğer örneği Hüsn ü Aşk mesnevisindeki **Sühan**'dır. “Sühan, Hüsn ü Aşk hikâyesinin Aşk ve Hüsn'ün yanı sıra en fonksiyonel kişisi olarak ortaya çıkıyor. Bir ihtiyar şeklinde tasvir edilen ve insan gönüllerine vakıf olduğu kadar, hiç beklenilmeyen anlarda bazen bir güvercin bazen bir hüthüt ve bazen de bir doktor şeklinde ortaya çıkarak hikâyede rol alan kişileri

² S: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, no: 2853; V: Viyana Milli Kütüphanesi Nüshası, Österreichische Nationalbibliothek, Mxt. 456;

her zaman telkinleriyle yönlendirebilen bu kişi, Hüsn ve Aşk'ın sevgilerinde gördüğü bir "çarpıklığı" tashih etmek arzusunu duyar." (Türinay 1995, 92)

Mesnevilerde ve halk hikâyelerinde gördüğümüz bu âşık ve yönlendirici tiplerin varlığı bir bakıma hayatın ideal noktada görülmek istendiği, eksiklerin ve kusurların hayatın dışına taşındığı, dünyanın geçiciliğinin kavrandığı, insanın erdemleriyle kabul gördüğü bir anlayışın yansımasıdır. Bu kahramanların çoğu sabit karakterlidirler. Kendilerine çizilen dairenin dışına çıkamazlar. "Bunlar birer tiptirler. Tipler sosyal bakımdan manalıdır. Onlar muayyen bir devirde toplumun inandığı temel kıymetleri temsil ederler. Bunlar arasında toplumun sevmediği, küçük gördüğü, alay ettiği tipler de vardır. Tiplerle içinde doğdukları toplum arasında bir münasebet vardı. Edebi eserlerdeki hemen her şey ona bağlanıyor ve adeta onu izah ediyordu." (Kaplan 1985, 5).

Pek çoğu "ideal insan" tipini destekleyen, bir kısmı da "ideal insan" tipinin dikkat çekmesi için mesnevilerde yer bulan bu yönlendirici güçlerle yönlendirdikleri kahramanların ideal bir alem ve ideal bir insan ortaya koymak adına rol oynadıkları söylenebilir. Aşk mesnevilerinde bazen yönlendirici gücün etkisinde bazen de dışında yer alan bu "ideal" in görüntüleri farklı unsurlar etrafında ortaya çıkar. Bu unsurlar şunlardır:

1. Aşk

Divan şairinin dünyaya ve hayata bakışını belirleyen özelliklerin başında bu şiirin kaynağını teşkil eden dini-tasavvufi anlayışın etkisi olduğunu ifade edebiliriz. Kur'an'dan hadislerden, peygamberler tarihinden, ve İslam dünyasında yüzyıllarca sosyal hayatın düzenleyicilerinden olan tasavvuftan aldığı öğretilerle sanat eylemlerine yön veren sanatçı doğal olarak bu dairede eserler verecekti. Asırlar boyunca oldukça geniş bir coğrafyada ortak bir estetik anlayışın ortaya çıkmasına neden olan bu yapının özü "güzellik" anlayışıdır. Bu anlayış "Allah güzeldir, güzeli sever" hadisi üzerine temellendirilmiştir.

Kendilerini her zaman bir "sufi" (rind) olarak gören ve bunun karşı tipi olan "zahid"lere çatan divan şairlerinin aşka bakışları ve aşkı yorumlayışları da suficedir. "Sufiler tek tek nesnelere ne güzelliği ne de çirkinliği objektif bir değer olarak kabul ederler. (...) Bütün görünen alem son tahlilde, ilahî güzelliğin tecellisinden ibaret olduğu için, sufiler, mutlak güzellikten başka bir değer bulunmadığı düşüncesindedirler. Bu yüzden sufilere göre mecazi (beşeri) aşk, en kaba şekliyle bile olsa ilahî aşkın bir tezahürüdür." (Ayvazoğlu 1996,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/7 Fall 2009*

69). Bu düşüncelerden hareket eden mesnevi şairleri beşeri aşkı işlerken onu genellikle farklı bir boyuta erdirmeye çabalamışlar, aşk anlatılarının kahramanlarına bir bakıma aşkta sınıf atlatmışlardır. Bu mesnevilerde aşk macerasında “ üç tip insan figürü rol almaktadır. Sevgili, âşık ve rakib. Bu üç temel figür etrafında anlatılan macera aslında insanoğlunun yaratılış serüveninden beri yaşadığı bir maceranın bir başka versiyonla anlatımından ibarettir.” (Tökel ,311). “Aslında insanlığın ezeli arayış macerasını anlatmada divan şairinin neden aşk yoluyla anlatmayı tercih ettiği sorulabilir. Bu soruya aşk halinin insanın yaşamış olduğu en trajik, en yoğun, en sarsıcı hal olduğunu söyleyerek cevap vermek istiyoruz. Divan şiiri insanoğlu neyi ararsa arasın onun bu arayışını aşk halindeki trajik durumla simgeleştirmiştir.” (Tökel, 315). Bir kul, bir yolcu, bir derviş veya bir âşık olan insanın nihai hedefi aradığını bulmaktır. Aranılan Rab, menzil, mürşid veya sevgilidir. Bu arayışın motor gücü ulaşmak arzusu yani tutkudur. Bu tutku aşkın ta kendisidir.

İki kahraman arasındaki aşk duygusunun ortaya çıkmasıyla vücut bulan mesnevilerde aşk, kahramanların hareket sebebidir. Zira “aşk evrenin özünde vardır ve bütün şey’lerdeki ilk hareket ettiricidir; her şeyi “en güzel”in, “mutlak güzel”in elde edilmesine yöneltir.” (Ayvazoğlu 1996, 66). Bu bakımdan çok güzel olan sevgililer güzelliklerine meftun olan âşıkların “en güzel”, “mutlak güzel” olan Allah’a yöneltirler.

Bu anlayış çerçevesinde klasik aşk hikâyelerinin en tipik olanı Leyla ve Mecnun’da âşıklar, mecazi güzelliği aşarak ilahi aşka yücelirler. Sevgililerin suretleri aradan kalkar, aşk Allah’ın zatiyla aynileşir. (Ayvazoğlu 1996, 68) Mecnun’un âşık olmasının ilk işaretini mesnevinin başında Mecnun’un babasına çocuğu olması için ayva veren pir olmuştur. Bu pir keramet göstermiş ve Mecnun’un aşk hali bir süre sonra ortaya çıkmıştır. Burada vak’anın zuhuruna neden olan ve yönlendirici bir güç olan pirin kerametinin ortaya çıkması da onun kemale ermiş biri olduğunu göstermektedir. Zira tasavvufi değerlendirmeye göre keramet ancak doğru sözlü, sadık kimselerden tezahür eder. (Kütük 2002, 235) Aşka düşen ve Leyla’nın derdiyle ıstırap çeken Mecnun, toplumdan uzaklaşır, çöllere düşer. “Leyla’nın kendisine verilmeyişi, kısa bir süre içinde anne ve babasının ölümü, nihayet Leyla’nın İbn-i Selam’la zorla evlendirilmesi Mecnun’un çilesini arttıran olaylar olarak peş peşe sıralanır. Bu çetin ve zor yolculukta belalara tahammül etmekten başka çare yoktur. Onun atayı, anayı kabileyi terk etmesi, kutlu bir yola intisap etmesinden dolayıdır.” (Kütük 2002, 237). Bu tahammül beraberinde olgunlaşmayı getirir. O, aşkın verdiği ayrılık acısıyla aşkta makam

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/7 Fall 2009*

değiştirmeye başlar. Bir süre sonra Leyla'dan geçer ve mutlak aşka ulaşır.

Aşkın verdiği sıkıntıyla ideal kimliğe bürünen aşk kahramanlarından biri de Ramin'dir. Sevgilisi Veyse'yi görür görmez âşık olan Ramin, çok geçmeden onunla buluşup konuşma imkanını bulur ve eğlence meclisleri düzenler, içki alemlerinde musiki icra ettirir. Ava çıkar, guş u çevgan oynar. Bir süre sonra Başvezir'in entrikasıyla Veyse'den ayrılan Ramin, aşk acısıyla delirir ve sonunda mesnevinin yönlendirici kahramanı Şeyh'in duasıyla iyileşir. O, çektiği acıların ve şeyhin etkisiyle artık İslam'ın ve toplumun istediği bir âşık devlet adamı kimliğine bürünmeye başlar.

Lamii Çelebi tarafından yazılan Salaman u Absal mesnevisinin âşık kahramanı Salaman da yaşadığı aşk acısıyla arzulanan niteliği elde eder. Salaman'ın, süt annesi Absal'la yaşadığı aşktan rahatsız olan babası, sihir gücüyle Salaman'ın erkeklik gücünü alır. Böylelikle buldukları adadan dönmeye mecbur kalan Salaman ve Absal; Salaman'ın babasının bütün isteklerine rağmen aşklarından vazgeçmeyince kendilerini bir ateşe atarlar. Ancak Salaman babasının himmetiyle yanmaktan kurtulur. Ne var ki Salaman çılgına dönmüştür. Oğlunun haline acıyan baba, hakimden yardım ister. Hakimin yardımı, himmeti ve etkisiyle Salaman iyileşmeye başlar. Hakim irfan kadehi ve hikmet balıyla onun ağzını tatlandırır. Bu tat ile sarhoş olup kendinden geçen Salaman dünya lezzetlerinden elini çeker. Salaman'ı kendine getiren dahası onu ebedi güzelliğe ulaştıran hakim, mesnevinin yönlendirici gücü olmuştur. O, hikâyede dengeyi bir taraftan diğer tarafa kaydırmıştır (Uludağ 1997, 83).

Hüsn ü Aşk'ta Aşk, aşkıdan taviz vermeden önüne çıkan engelleri bir bir aşar. Onun bu yolculuğunda kendisini zor durumlardan kurtaran ve daima hedefe doğru yürümesini sağlayan Sühan'dır. Sühan'ın etkisiyle, Aşk, Hüsn sandığı Hoşruba'yla ilişki içinde olup aşkta imtihanı kaybetmek üzereyken yeniden kurtulup macerasına devam eder. Sühan diğer kahraman Hüsn üzerinde de etkili olur. Onun telkinleriyle "Hüsn'ün Aşk'a olan sevgisinde son derece anlamlı bir geriye çekiliş, arzusunu içine gömme, "ah ü feryad"ı terk etme gibi bir değişim gözlenmeye başlar" (Türinay 1995, 92). Böylelikle âşıklar aşktaki olgunluk seviyesine ulaşırlar.

İslam toplumlarında kaynağını Kur'an'dan alan ve lirik anlatıma son derece uygun bir yapısı olduğu için sıklıkla işlenen aşk hikâyelerinden biri de Yusuf u Züleyha'dır. Kur'an-ı Kerim'de ahsenü'l-kasas (kıssaların en güzeli) olarak anılan bu kıssa pek çok şair için aşkın anlatımında son derece önemli bir ilham kaynağı olmuştur. Edebi eserlerde zaman zaman şairlerce Kur'an'daki aslından

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/7 Fall 2009*

kısmen uzaklaşılarak hikâyeleştirilen bu kıssayı kaleme alan şairlerden biri de Hatayi'dir. Hatayi'nin eserinde olağanüstü özelliklerle donatılan Yusuf'un zaafı da anlatılmıştır. “Züleyha visal teklif edip aksi halde kendisini öldüreceğini söylediği zaman Yusuf günaha yeltenerek “bend açmış” fakat gökten gelen bir “ilahi ses” kendisini uyarmıştır.

Uşbu sözde miskin oldılar hemân
Bir kere bend açdı Yusuf o zamân
Gördi dîvârdan bir el çıkdı o dem
Kakdı özin ol yire çekdi nedem
Beş kere el-hâl beyle geçdi Yûsuf
Kalkuben özin yire çarpdı Yûsuf
Sonra âvâz geldi gökden ol zamân
Bilmiş ol ki Yûsuf ahvalin yaman
Enbiyalar defterinden adunı
Hak çıkarur dinlemez feryadunı” (Demir 2007, 88).

Görüldüğü gibi burada yönlendirici güç bizzat ilahi bir kaynaktan gelmekte ve mesnevi kahramanının “ideal” karakterin dışına çıkmasına engel olmaktadır.

Bu mesneviler içinde yönlendirici güç olarak en dikkat çekici olanlardan biri Yusufi'nin yazdığı Varak (Varaka) u Gülşah mesnevisindeki Hz. Muhammed'dir. Gerçek aşka eren âşıklar öldükten sonra Hz. Muhammed'in duasıyla yeniden hayata dönerler. Bu mesnevideki bir diğer yönlendirici güç olan hekim ise gerçek aşka erdiğini fark ettiği Varak'a aşkın çaresinin kavuşmak olduğunu söyler. Bunun üzerine kavuşma ümidi kalmayan Varak dua ederek canını teslim eder. (Küleççi 1999, 238)

Aşk mesnevilerinde kahramanlar arasında yaşanan beşeri aşk da dünyevi anlamda aşkın ideal halidir. Birbirlerinden ne pahasına olursa olsun ayrılmak istemeyen ve kavuşmak için sonuna kadar mücadele eden kahramanlar birer içtenlik ve bağlılık örneğidirler. Âşıkların aşkları genellikle bir saflık içinde yaşanır. Onlar rakiplerin ve diğer engelcilerin her türlü gayretini boşa çıkarmak için üstün bir azme sahiptirler. Sevgiliye kavuşmak için sürekli ayrı düşürülmek, çılgına dönmek, diyar diyar dolaşmak, zindanlara atılmak, daima ölümlü burun buruna kalmak bile bahane değildir. Âşıklar sürekli, aşkın samimiyetine sahip oldukları için ilahi yardımlardan ve Hızırvari yardımcılardan nasiplerini alırlar. Örneğin Mihr ü Vefa mesnevisinin kimi varyantlarında boğazı kesilen âşık kahraman, âşıkların vuslatını hazırlayan ve düğümü çözen bir yönlendirici güç vasfına haiz olan Hızır'ın yardımıyla yeniden canına kavuşur. Buradaki bir diğer yönlendirici güç Vefa'nın hayata dönmesi için dua

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/7 Fall 2009*

eden ve kendi ömrünün yarısının Vefa'ya verilmesini talep eden Vefa'nın ağbisi (Pala 1995, 385). Haşimi'nin Mihr ü vefa'sında ise Vefa'nın boğazı kesilmiş, ancak damarı kesilmemiştir. Bu arada Hızır rüya yoluyla Vefa'nın yerini Mihr'e bildirerek onun Mağrip şahıyla vuslat yaşamasının önüne geçer. (Ece 1996,12)

Edhem-name'de su satmakla geçimini sağlayan Edhem bir gün sarayın penceresinde gördüğü padişahın kızına âşık olur. Kerbelâ'daki padişahın kızına âşık olduktan sonra mecnuna dönen Edhem'in ilim ve hikmet sahibi bir sırdaşı vardır. Bu sırdaş Edhem'e aşk derdinden kurtulması için dua etmesini ister. Bir süre sonra ölen padişahın kızı Edhem'in kaldığı mağaraya yakın bir yere defnedilir. Burada mezarı kazan Edhem ve arkadaşı kızını alıp mağaraya götürürler. Edhem'in sırdaşının hikmetiyle, kızın ölmediği, onu kan tuttuğu anlaşılır. Kızını görünce bayılan Edhem de uyandıığında Edhem'in sırdaşı kızına olanı biteni anlatır ve kız Edhem'le evlenmeyi kabul eder. Burada Edhem'in sırdaşı olayın düğümünü çözen, kızın Edhem'le evlenmesini sağlayan ve aşkın dengesini ayarlayan bir yönlendirici güç konumundadır. (Küleççi 1999, 338)

Sabit tarafından yazılan ve tamamlanamayan Edhem ü Hüma mesnevisinde de Belh şehrinde su satan Edhem, padişahın kızını görünce âşık olur, aklı başından gider ve olduğu yere yıkılır. Edhem'i uyandırıp ona âşık olduğu kızını tanıtan arkadaşı Hakim İsa, mesnevinin yönlendirici gücü olarak devreye girer. Edhem'in her geçen gün hastalanıp sarardığını gören Hakim İsa'nın duaları Edhem'e ilaç olur. Edhem yeniden işinin başına döner. (Küleççi 1999, 345)

Zarifi'nin Mihr ü Mah'ında yönlendirici güç gâipten duyulan seslerdir. Bu seslerin ilki hikâye kahramanı Mah'ın aşkını başlatır. Gâipten gelen ses ona "Bu ömrün geçici olduğunu gör ve elini dünya nimetlerinden çek" der. Bunu duyan Mah, derhal tövbe ederek abdest alıp ibadet eder ve uykuya dalar. Rüyasında gördüğü Hz. Muhammed, ona bir av vesilesiyle Mihr adındaki bir güzele âşık olacağını söyler. Bunun üzerine ava çıkan Mah'ın aşk macerası başlar. Hikâyenin erkek kahramanı Mah, Pervin Şah'ın elinde esirken Mihr'e kavuşmak için bir ara İslam'dan çıkmayı bile düşünür. Ancak kulağına gelen bir ses onu sabra davet eder. Yine Mah'ı görür görmez ona âşık olan ve Mah'ın cezalandırılmasından üzüntü duyan Mihr, gâipten kendisine gelen sesle babasına uğrayıp Mah'ın yanına gitmek istediğini söyler. Babasının Mah için yaptığı planı boşa çıkaran Mihr, bir süre sonra Müslüman olur. Babasıyla yaptığı savaşta babası tarafından yakalanan Mihr gece gündüz ağlayıp bazen aklını kaybetse de yine gâipten gelen sesle sabretmesi telkin edilir. Burada olayın düğümünün çözümünde etkili olan son unsur da soyuttur, duadır. Mihr ve Mah Pervin Şah'ın

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/7 Fall 2009*

ordusuyla savaşa tutuşurken Mihr, atının tökezlemesi sonucu yakalanan Mah bir dağa çekilerek dua eder. Duası kabul edilir ve başlarına gelenler rüyasına Hz. Muhammed’in gelmesiyle kendisine bildirilen Hilal Şah’ın harekete geçmesiyle mutlu bir sonla neticelenir. (Turhan 1996, 19)

2.İnsan-ı Kâmil

Aşk mesnevilerinde “ideal”ın bir diğer unsuru “ideal” insan (insan-ı kâmil) anlayışıdır. Tasavvufi yoruma göre eksikleri olan insan, Allah’ın zâtı, sıfatları ve fiilleriyle kendisinde tecelli ettiği mahluk (Kara 2005, 43) olduğu için bir üstünlüğe sahiptir. İnsanın yaratılışıyla ilgili Kur’an-ı Kerim’deki ayetler onun hem eksik hem de mükemmel yönlerine işaret eder. “Biz insanı en güzel biçimde yarattık” (Tin 95/4). “Allah sizi yeryüzünde halife yaptı” (En’am 6/165). “İnsanoğluna güzel mizaç ve kabiliyetler ikram ettik.” (İsra 17/10). “İnsan zayıf yaratılmıştır.” (Asr 103 / 2). Doğrusu insan hırslı ve huysuz yaratılmıştır.” (Mearic 79 / 19). “Hayır, hayır insan azar” (Alak 96 / 6). “İnsan hüsrandır.” (Asr 103 / 2). (Kara 2005, 43). İnsanın (sufinin, müridin, kulun) eksiklerinden arınıp mükemmelleşmesinde etkili olan en önemli vasıtalarından biri aşktır. Bu vasıta “ister beşeri ister ilahi yönüyle olsun her durum ve haliyle insanı Hakk’a götürür. O, -ister süfli arzularından uzak- iki insan arasında duyulan mecazi aşk olsun, ister Allah Teala ile kul arasındaki gerçek aşk derecesini bulsun neticesi hep aynıdır” (Eraydın 1994, 203). Bu yöneliş aşığı hamken pişirir ve insan-ı kâmil seviyesine ulaştırır.

Aşkın mecazi ve hakiki boyutlarını idrak eden âşıklar hikâye sonunda ideal insan (kâmil) haline gelirler. “Şiir veya nesir olsun, aşkın konu edildiği eski eserlerde beşeri boyutun yanı sıra, aşk duygusu Leyla ve Mecnun’da olduğu gibi yarı ilahi bir edaya büründürülmüştür. Zira tasavvuf düşüncesinde insanın kesret perdelerini aralaya aralaya vahdete doğru bir seyir takip ettiği bilinci ile, beşeri seviyedeki aşklara dahi ince bir müsamaha gösterildiği olurdu. Eskiler, hayatın her alanında insanın fani olan zevkleri bir bir aşarak, asıl ihtiyacını duyduğu ebediyete, yani yaratıcısına bir sevk-i tabii ile yöneldiğini, **bu halin insan ruhunun tekamülü ile ilgili bir mesele olduğunu düşünürlerdi.**” (Türinay 1996, 117) Bu kemale erme çoğu zaman vuslat halinde kendisini gösterir. Aşkın kahramanları vuslat imkanı elverdiğinde aşkı aşan bir hal içinde olurlar. Çoğu kez bir “aynileşme” şeklinde kendini gösteren bu halden sonra âşıklar tutkularından, hırslarından arınmış olurlar. Bu durum tarikat yolundaki engelleri bir bir aşan müridin *fenafillah* makamına erişmesine benzer. Hüsn ü Aşk’ta kalp diyarına ulaşan, yani vuslatı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/7 Fall 2009

bulan Aşk, sonunda anlar ki Aşk Hüsn'ün Hüsn de Aşk'ın ta kendisidir.

Aşk Hüsn'dür ayn-ı Hüsn Aşk
Sen rah-ı galatta eyledin
Birlikte bu kıl ü kaal yoktur
Ol farzda hiç muhal yoktur. (Okay ve Ayan 1992, 344)

Aşk'ın bu dereceye varmasını sağlayanlardan biri de insan-ı kâmil olan Sühan'dır.

Âşık aynı zamanda bir tarikat (seyr ü süluk) yolcusudur. Aşk ise bu yoldur. Seyr ü süluk yolunda engellere takılmadan yürüyen âşık (rind), insan-ı kâmil mertebesine ulaşmış olur. Veyse vü Ramin mesnevisinde Ramin, sevgilisinin diyarına giderken bir Kalenderi şeyhine konuk olur. Bu şeyh Ramin ve arkadaşlarına tarikat yolunun adabını anlatırken “hakikat” sözlerini saçar. Onun hikmet sırrıyla gönlü açılan Ramin, aşkının da etkisiyle gönül saflığına ermiş, alakalardan sıyrılmıştır.

Açup bâb-ı tarîkat yüzlerinden
Dühûl itdi hakîkat sözlerinden
Şu denlü râz-ı hikmet kıldı takrîr
Dil-i Ramîni teshîr eyledi pîr
Görüp âyinesin meh gibi kâbil
Maarif şemsini saldı mukâbil
Şehûn hod cân-ı pâkin ışk-ı dilber
Alâyıkdan beri kılmışdı yekser
Ki tavr-ı ışk külli pâklikdür
Safâ-yı hâtır ü çâlâklikdür
Pes idüp şâh terk-i cümle âdet
Getürdi pîre bâtından irâdet (Lamii, S 174b, V175b)

Vuslata erdikten sonra şeyhini ziyaret eden Ramin, şeyhin öğütleri ve ilhamıyla adil ve hakikati büsbütün idrak etmiş bir hükümdar olarak devletini yönetir. Ramin'i de Hüsn ü Aşk'ta olduğu gibi bu idrak ve kişilik seviyesine ulaştıranlar insan-ı kâmil özelliğine sahip şeyhler olmuştur.

Edhem ü Hüma'da Edhem'in oğlu olan ve tahta geçip ülkeyi yedi yıl boyunca adaletle yöneten İbrahim, bir gün ava çıktığında bir karganın eli ayağı bağlı birisine su ve ekmek taşıyarak onu beslediğini

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/7 Fall 2009*

görür. Hayret içinde adama yaklaşan İbrahim bunun sebebini sorar. Bu zat kendisinin bir kervanın başı olduğunu, kervanın eşkiyalar tarafından yağmalandığını ve adamlarının da öldürüldüğünü söyler. Bu durum karşısında nefsinin muhasebesini yapan İbrahim tacını ve tahtını bırakarak derviş olup veliyullah mertebesine erişir. (Külekcı 1999, 339) İbrahim mesnevi içinde aşk kahramanlarından biri değildir. Ne var ki hikâyenin başından beri zikir ve ibadetle vaktini geçirdiği belirtilen Edhem’e yakışır bir evlat olduğu vurgusuyla adil ve güzel yüzlü biri olarak tanıtılmış, bu münasebet de İbrahim’in insan-ı kâmil mevkiine çıkmasıyla neticelendirilmiştir.

İnsan-ı kâmil tipine Şem’ ü Pervane, Gül ü Bülbül, Hayal u Yar gibi alegorik aşk mesnevilerinde de sıklıkla tesadüf edilmektedir. Bu mesnevilerde aşk, genellikle tasavvufi sembolü olan kahramanların maceralarıyla anlatılır. Aşıktan beklenen nihai hedefe âşıklar üzerinde asıl yol gösterici, yönlendirici olan mürşidi, piri, şeyhi bir bakıma insan-ı kâmil payesine erenleri sembolize eden kahramanın müdahalesiyle ulaşılır.

3. İyi-Kötü çatışması

Tabiatta pek çok şey zıddıyla bilinir ve anlamlı hale gelir. Bu bakımdan insan için olumlu anlamlar ifade eden veya birer “değer” olan her şey zıtların çatışmasından doğar. Örneğin mutlu ve ferah mekanların ve zamanların hayalinde akla gelen bahar, ancak kış veya güzle anlamını bulur. Güzellik, çirkinlik içinde; iyilik de kötülük içinde değer kazanır. Eski şiirin aşk hikâyelerinde kahramanların ideal yönleri ancak kötü kahramanların varlıkları ve onlara karşı verilen mücadelelerle ortaya çıkar. Bu mücadelenin temelindeki hususlardan biri de iyiliğe, güzelliğe veya ideal olana ancak çabalayarak ulaşılacağı düşüncesidir. Zaten çabalamaksızın elde edilecek vuslat veya netice kurgusal olarak nedenselleştirilemeyeceğinden hikâyeye içinde boşluğa neden olur. Gerek halk hikâyelerinde gerekse aşk mesnevilerinde görülen bu anlayışın, yüzyıllar boyunca toplumda oluşan ve en azından olması gereken bir durum olarak kabul gören bir zihniyet dünyasının ürünü olduğu düşünülebilir. İyiliği yüceltip kötülüğe geçit vermeyen bir ideal alem anlayışı bu ortak kurgunun başlıca nedeni olsa gerek.

Lamii Çelebi’nin iki mesnevisinde Salaman u Absal ile Veyse vü Ramin’de kötülerin cezalandırıldığına şahit oluyoruz. Veyse vü Ramin’de, Ramin’in Veyse’den ayrılmasına neden olan ve daha sonra Çin fağfurunu Turan ülkesine kışkırtan Başvezir, hikâyenin sonunda bu yaptıklarının cezasını başını vererek öder. Yine bu mesnevide Veyse’nin ilk kocası olan Veyru’yu zehirleterek öldürten, böylelikle Veyse’yi elde edeceğine inanan Firuz Şah çok geçmeden

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/7 Fall 2009*

savaşta düşmanı Behram Şah tarafından okla vurularak öldürülür. Şair bu okun Veyru'nun ah oku olduğunu söylerken mesnevideki kurguya uygun olarak her şeyi bir nedensellik etrafında açıklar. Yine aynı eserde Ateşperestlerin şehrinde tutsak edilen Ramin ve arkadaşlarını kurtaran Behzad, bu iyiliğinin ödülünü Ramin'in ordusunun başkomutanı olarak ve Firuz Şah'ın güzel kızı Şemse'yle nikahlanarak alır.

Salaman u Absal'da süt çocuğu Salaman'ı kendisine âşık edip babasından ayırtan ve "tabiat hükümlerinin alçalttığı şehvete tapan beden"i sembolize eden Absal, Salaman'la beraber atladığı ateşte yanarak ölürken Salaman, babasının himmetiyle kurtulur. (Uludağ 1997, 83)

Yine Lamii'nin yazdığı Vamık u Azra mesnevisinde hikâye kahramanlarından Vamık, Tur ve Frenk Anton, Hintliler tarafından birlikte ateşe atılırlar. Anton ve Tur yanarak can verirken Vamık'ın ateşe atıldığı yer gül bahçesi olur. Hintliler Vamık'ı tanrıların bağısladığına inanıp ona bağlanırlar. Vamık'ı hile ile esir eden Tur ve Anton ise yapıklarının karşılığını ölümle öderler. (Ayan 1998). Vamık şairin kurgusundaki iyilik vasıflarından ötürü Azra'yla nikahlanırken, iki âşık kahramanın etrafındaki yardımcı kahramanlar da pek çok mesnevide görüldüğü üzere sevdikleriyle evlenip, vuslata ererler.

Nati Mustafa Bey tarafından yazılan Edhem-Name (Edhem ü Hüma) de Kerbela'daki padişahın kızına âşık olan Edhem'in sevgilisi bir süre sonra can verir ve ölür. Kız, Edhem'in kaldığı mağaranın yakınlarındaki bir yere defnedilir. Sevgilisinin hasretine dayanamayan Edhem ve hikmet sahibi arkadaşı onu görmek için mezarı kazar. Edhem'in arkadaşı kızın mağaraya getirdiğinde kızın ölmediğini, onu kan tuttuğunu, bu yüzden öldü sanıldığını anlar. Kızı gördüğünde bayılan Edhem de kendine gelir. Olanlar kıza anlatıldığında kız Edhem'le evlenmeyi kabul eder. Bir süre sonra anne babasıyla buluşan kızın Edhem'den olan İbrahim adındaki güzel yüzlü çocuğu da padişahın tahtına geçer. Aşkından vazgeçmeyen Edhem, yaptığının karşılığını hem sevdiğine kavuşarak hem de oğlunun tahta geçmesiyle alır. Bu mesnevidekine benzer şekilde mesnevi kahramanlarının âşıkların iyilik vasıflarından ve aşk yolunda verilen tarifsiz azimlerinden dolayı sevdiklerine kavuşmaları başlı başına bir ödül olur.

Hoca Mesud tarafından yazılan ve çok sayıda masalsı unsur taşıyan Süheyl ü Nevbahar mesnevisinde Süheyl ve Nevbahar'ın kavuşmalarına engel olmaya çalışan ve Nevbahar'ı kaçıran kahramanlardan zenci Saluk, hikâye sonunda bu kötülüğünün cezasını

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/7 Fall 2009*

başını vererek öder. Yine gemisinde Nevbahar’a sırtına ve onu elde etmek isteyen Yahudi gemici de iki yüz kırbaç cezasına çarptırılır. Mesnevîde Süheyl’e eziyet eden Yun şehrinin hakimi de boynu vurulmak suretiyle cezalandırılır. Hikâyeye boyunca Süheyl’e yardımcı olan Nakkaş, vezirlik payesiyle ödüllendirilir. Yine kendisine Yun şehrinde yardımcı olan Yun şehrinin zindancısını bu şehrin hakimi olarak atar (Küleççi 1999, 228-229). Böylelikle mesnevîde kahramanlar yaptıklarının karşılığını eylemlerine uygun bir şekilde alarak toplumun arzuladığı ideal alemde yerlerini bulurlar.

4. Ahlakileştirme-İslamileştirme

Özellikle İran edebiyatı örnek alınarak vücuda getirilen klasik Türk şiirinin ilk örneklerinin esin kaynağı da İranlı şairlerce yazılan eserlerdir. İran milli gelenek ve inanışlarını bünyesinde barındıran bu eserler Türk şairlerce Türkçeye çevrilirken bire bir çeviri yerine, eseri yazan şairin hayal, sanat ve bilhassa düşünce dünyasında yeniden biçimlendirilerek işlenir. Yani bu eserlere bir bakıma *Türkî libas* giydirilir. Bunda Türklerin hayata bakışları kadar İslam dinini İranlılara nazaran eski alışkanlıklarını daha çabuk terk edip daha içten kabul etmelerinin de etkisi vardır.³

Fahreddin Cürcani’nin yazdığı *Vis ü Ramin* (Veys ü Ramin) mesnevîsini Türkçeye çeviren Lamii Çelebi, hikâyeye tamamen İslami bir özellik verir. Cürcani’nin eserinde Zerdüşt inancına uygun olarak aile içi mahrem evliliklere, evli olan kadınlara karşı duyulan aşka tesadüf edilir. Ateş mahkemeleri kurulur (Eğri 2001, 105). Lamii Çelebi, eseri Türkçe’ye çevirirken bütün bu batıl anlayışları bir tarafa bırakır. Yukarıda bahsini ettiğimiz olaylar dahilinde hikâyeye kahramanları mutlak doğruya, ideal olana çeken şeyhler yerleştirir. Hatta hızını alamayan Lamii Çelebi hikâyenin başında Zerdüşt olarak tanıttığı Veyse’yi sona doğru Müslümanlaştırır.

³ Mesnevîlerde ahlakileştirmeyle kastımız aşk mesnevîlerinin tamamının ahlak kitabına dönüştürüldüğü, her kahramanın birer ahlak timsali olduğu şeklinde değildir. Hiç şüphesiz aşk mesnevîlerinin bazılarında cinsel objeler tasvirler yer bulmuş, âşıklar arasında nikahsız beraberlikler yaşanmıştır. (Lamii’nin *Salaman u Absal’ı* , Şeyhi’nin *Hüsrev ü Şirin’i* vs). Öyle ki Cem Sultan’ın yazıp babasına sunduğu *Cemşid ü Hurşid*’de vuslat gecelerine ait cinselliğin en ince detaylarına kadar işlendiği beyitler bulunmaktadır. Aynı şekilde Şeyhoğlu Mustafa tarafından yazılan *Hurşid-name*’de de cinsellikle ilgili bariz deyimler çekinilmeden zikredilmiştir. Bu anlayış belki de eserlerin yazıldığı dönem itibarıyla bir esnekliğin veya doğallığın ürünüdür (Usluer, 2007: s.796). Aşağıda da görüleceği üzere bilhassa tercüme eserlerde, şairlerce asıldan farklı takınılan tutumlarla, kahramanların başlarından geçen maceralar sonunda yaşadıkları olumlu değişimler veya ideal kişilikler, dikkatlere sunulmaya çalışılmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/7 Fall 2009*

Lamii Çelebi'nin Cürcani'den çevirirken adeta *Türkî libas* giydirdiği bu esere tasavvufi, irşad eksenli ve ahlakçı bir boyut vermesi Osmanlı şiir dünyasında tercüme eserlerde yer yer görülen bir özelliktir. Bu konuda yabancı gözüyle yapılan tespitler de ilgi çekicidir: “İran’ın daha yumuşak iklimi ve oradakilerin yerleşik adetleri onlara daha sakin, daha az savaşçı fikirler ilham eder. Ama bunların arasında, duyuşal zevklere dönük beğeni de ayrıca gelişmiştir; söylenebilecek her şeyin ötesinde, zevklerine düşkünlüdürler ve kadınlar, güller ve güzel kokulardan başka bir şey düşünmezler. Aşk, güzellik ve boyun eğdikleri dinin yasakladığı içki üzerine en iyi nağmeleri söylemiş olanlar, onların en sevilen şairleri olmuştur. İranlılar, Asya’nın ehl-i keyifleridir.

Türlere gelince onlarda diğerk iki milletten farklı bir şey vardır. Mizaçları gereği tefekküre yatkın, varlığın sırlarının derinliklerine inmeyi, düşünceyle öte dünyanın karanlıklarına dalmayı ve oradaki her şeyin başını ve sonunu merak etmeyi severler. Aynı zamanda en üstün seviyede birer ahlakçılardır, ölüm saati ve her insanı mezarın ötesinde bekleyen ebedi kader daima akıllarındadır. Yazarlarının en hafif eserlerinde bile, ana konuyla bağlantılı olan ve eseri ya taçlandırmak ya da gerekiyorsa hatalarından arındırmak amacıyla konulmuş, hemen her zaman dini ve felsefi birkaç iz vardır. Kısaca, nasıl ki onlar için Avrupa’da yalnızca konakladıkları söylenmiştir, aynı şekilde, bu hayatta da sadece konakladıkları düşünülebilir. Benzer bir bakışla nasıl bir ağırbaşlılığın onların önce huyları ve sonra da zihinsel yapıtları üzerinde iz bırakması gerektiğini tasarlayabiliriz.” (Sugny 1999, 34). “İran şiirindeki pek çok duyguyu Türkler içten hissedememişlerdir. Örneğin, İran şiirinde yoğun olarak işlenen eşcinselliğin hazları ve sızıları Türkler için kabul edilebilir bir tema olmaktan çok uzaktı. ‘İnsanların gerçek duygularının seslerinin’ bir ifadesi olan ulusal türkülerinde eşcinsellik için bu tür bir dolaylı anlatımın kullanılmaması bunun bir kanıtıydı (Clark 1999, 161).

Şeyhi tarafından yazılan ve Nizami’den çevrilen Hüsrev ü Şirin mesnevisi Nizami’ninkinden farklı bir sonla biter. Mesnevide aşkın kahramanları Hüsrev ve Şirin birbirlerine kavuşurlar. Bundan sonra şair öğreticiliği gaye edinerek kahramanlar vasıtasıyla bilgi nakline başlar. Bir süre sonra yaşlandığını anlayan Hüsrev, “Büzüğümmid’den devran hakkında bilgi alır. Hikâye, Büzüğümmid’in ona Hakkı, ilk yaratılan şeyi, akl-ı küllü, mevcudat silsilesini, felekleri, sabite ve seyyareleri, unsurları ve imtizaçlarını, maden , nebat ve hayvanların meydana gelişini ve nevilerini anlatmasıyla son bulmaktadır.” (Külekeçi 1999, 170).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/7 Fall 2009*

Kuran-ı Kerim’de anlatılan Yusuf kıssasında Hz. Yusuf’la Züleyha arasında herhangi bir evlilik olup olmadığına dair malumat yoktur. Ancak mesnevi şairleri ilham aldıkları bu kıssayı yoğun bir aşkın yaşandığı ve kahramanların vuslata erdikleri bir mahiyete büründürürler. Hamdullah Hamdi’nin yazdığı Yusuf u Züleyha’da Züleyha kocası Kıftir öldükten sonra yalnız kalır. Yusuf’un hasretine dayanamayan Züleyha gün geçtikçe yaşlanır ve çirkinleşir. Yıllar geçer fakir düşer. Yusuf bir gün Züleyha’nın evi önünden geçerken Züleyha hemen dışarı çıkar, bağırp çağırarak derdini anlatmaya çalışırsa da gürültüden sesini duyuramaz. Evine döner Tanrı’ya yalvarır, Müslüman olur. Bundan sonra Yusuf’a sesini duyurmayı başarır ve onunla nikahlanır. Züleyha’nın Müslüman oluşu Yusuf’a kavuşmasına sebep olur (Küleççi, 1999: 150).

Aşk hikâyeleri şairlerce ele alınırken tasavvuf imajlarıyla örtülür ve örtülür. Tamamen beşeri konular işlenecekken bile sanki fikir birliği etmişcesine şairler, hatalarından arınmayı ve kısmi de olsa ahlakçı gözükmeyi bir görev sayarlar. Mesela Şeyhoğlu Mustafa’nın yazmış olduğu Hurşid ü Ferahsad mesnevisinde nikahsızken, baş başa kalan âşıklar beşeri zevke dair neredeyse her şeyi yaşamalarına rağmen şair tarafından masumiyetleri ortadan kalkmasın diye zifafta bulunmadıkları gerekçesiyle savunulurlar (Ayan, 1979: 92). Zaten eser yer yer tasavvufi imajlarla örülmüştür. Ayrıca şair eserinin sonunda “yazdıklarından görünen sureti değil, bunların arkasında gizlenen gerçek-hakiki-aşkı kasetmiştir.” (Ayan 1979: 95).

Bu konuyla ilgili son olarak Ahmet Kartal tarafından Türk ve Fars edebiyatlarında özellikle Hüsrev ü Şirin mesnevileri dikkate alınarak yapılan tespit ve değerlendirmelere dikkat çekmek istiyoruz: “Her milletin kendi duygu ve düşüncesine uygun bir tarzda şiir anlayışı vardır. Kaya Bilgegil, İranlı rindlere gönderme yapılan,

Ol tarz-ı acemdür olmaz i’cab

Rindan-ı acem gözetmez adab

beytinden hareketle İranlı bir şairin adabı bir yana bırakabileceğini, ancak Türk şairi için bunun bir kusur olduğunu belirtir (Şeyh Galip,1992:X [Giriş]). Nitekim Fahri, Hüsrev ü Şirin isimli mesnevisinde, Nizami’de geçen Hüsrev ile Şirin’in sevişme bölümünü eserine almamış; Hüsrev ile Şirin’in zifaf gecesinin anlatıldığı bölümü ise kısaltmış, bazı yerlerini de çıkartmıştır. Yine Şeyhi, aynı adlı eserinde, Nizami’nin kadın güzelliğini bütün detaylarıyla öne çıkardığı sahneler ile Hüsrev’in Şirin’i kucağına nakışlı kumaş sarıyor gibi çekmesi, Şirin’in vücudunu ısırıklarla morarması gibi sahneleri de mesnevisine almamıştır. Ayrıca Nizami’de geçen Hüsrev

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/7 Fall 2009*

ile Şirin'in sevişmesahnesini de pek çok yerini çıkararak yazmıştır. Şeyhi, Nizami'nin Hüsrev ile Şirin'inin zifaf gecesinde anlattığı sevişme sahnesinin bazı beyitlerini çıkarmış, bazılarını ise hafifleterek eserine almıştır. Hem Fahri'nin hem de Şeyhi'nin bu şekilde davranışı o dönem Türk kültürünü ve ahlaki değer yargısını yansıtmaya bakımdan önemlidir." (Kartal, 1999: 263-264).

5.Nasihah

Aşk mesnevilerinde kahramanların yaşamlarına yön veren unsurlardan biri olan nasihat / nasihatname, İslami temellere dayalı ahlaki davranış kurallarını özlü formüller halinde yeni kuşaklara aktaran ve güçlü fikir ve yılların yaşanmış tecrübelerinden kaynaklanan mutluluk bilgisini öğretmeyi, bireyin ruh ve ahlak eğitimini esas alan türdür (Akkuş 2006, 190). Aşkın verdiği sarhoşlukla kendilerinden geçen ve bu tutkularıyla sınır tanımak istemeyen veya sınır tanımamalarından korkulan kahramanlara başta mesnevilerde problem çözme mevkiinde bulunan yönlendirici güçler olmak üzere âşıkların ebeveynleri veya yakın dostları tarafından öğüt verilir. Öğüt vermeye tanrısal bakış açısına sahip anlatıcılar da katılırlar. Çoğu zaman olayların akışını durdurup pend-name veya hikmet tarzında öğütler veren anlatıcılar bütün olayların kendi istedikleri dünya içinde yorumlanmasından yanadırlar. Bu üslup, şairlerin zihin dünyalarında kurdukları ideal alemin yansıtılması amacıyla hizmet eder. Hemen pek çok eserde görülen bu anlatıcı tutumunun bir örneği Lamii Çelebi'nin yazdığı Veyse vü Ramin mesnevisinde mevcuttur: Turan Şah'ı Keyhan Şah'ın ölümünden sonra araya giren anlatıcı olay akışını kesip öğüt vermeye başlar.

Belî dâr-ı belâdur mülk-i dünyâ
 Memât üstinedür bünyâd-ı mahyâ
 Çerâğ-ı ömre çün didi ecel yûf
 Tutar dil hânesin dûd-ı teessûf
 Yıkar pâyın alup serv-i revânun
 Kılur bağrını hûn-âb erguvânun
 Urur cânına gamdan lâlenüñ dâğ
 Çerâğ-ı çeşm-i nergisde komaz yağ
 Gel iy dil fikr kıl encâm-ı kârı
 Yiter kılduñ bu ömr için şümârı
 Mukîm olmağı ko her gün seferdür
 Serây-ı dâr-ı dünyâ reh-güzerdür
 Nedür bilsem dil ü cândan ferâğun
 Bugünden yarın için kıl yarağun
 Zaif ü hastadur ten bâr-gîri
 Bununla idemezsin dâr u gîri
 Hatârludur yoluñ menzil uzak dur

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/7 Fall 2009*

Her adım yirde bin dürlü duzakdur
 Hemîşe zîr-rân kıl himmet atın
 Sebük-bâr ol dilersen cân necâtn (Lamii, V160b, S159b)

Hüsn ü Aşk'ta Sühan, zaman zaman Aşk ve Hüsn'ü nasihatleriyle yönlendirir. Hüsn, Aşk'la sohbetlerine engel olan kabilenin reisi Hayret'i yalnız bulup onunla kavga etmeyi tasarlar. Tam bu sırada Sühan yetişerek ona bu konuda nasihat eder.

Fi'l-hâl gelüp SÜHAN yetişti
 Ammâ ki bozuk düzen yetişti
 Hüsn'e nice nusha etti âgâz
 Kim: “HAYRET'e olma nâvek-endâz
 Ol merd ile düşmez inkisârın
 Ayinesidir cemâl-i yârın
 Ah-ı dilin etme jengi-i mest
 Ayine-i AŞK'ı etme işkest
 Bürhanları serd edip tamâmı
 Bu oldu ki zübde-i kelamı
 Yıkmak bu binayı nâ-revâdır
 Kim bir yüzü yârdan yanadır
 Sen nâme yaz eyleyim ben îsâl
 Bir dem dahi böyle hoş geçir hâl
 HAYRET'le savaşıma geç geçenden
 Hoşnûd ola tâ ki AŞK senden
 Nâçâr kalıp hemen ol âfet
 Mektup ile eyledi kanaât (Okay-Ayan, 1992: 150)

Salaman u Absal'da yönlendirici güç olan Hakim, Salaman'a eğitim verirken nasihate başvurur. Aynı şekilde hikâyenin sonunda tacını tahtını oğlu Salaman'a bırakan padişah: “oğluna bu dünyanın fani olduğunu, tohumunu kendi için değil devlet için ekmesini, din ve şeriat hükümlerine göre iş yapmasını, alimlerin sözünden çıkmamasını, halkı korumasını ve gurbete düşmelerini önlemesini söyler. Dünyada baki olanın iyi bir ad bırakmak olduğunu söyleyerek nasihatlerine son verir.” (Uludağ, 1997: 83).

Leyla ve Mecnun'da Leyla'nın toplum içinde adının kötüye çıkmasından korkan Leyla'nın annesi de kızını bir taraftan azarlarken diğer yandan ona nasihat verir.

Dilden dile düşdi bu fesane
 Faş oldu bu macera cihane
 Kim Kays oluban esir-i LEYLİ
 LEYLİ dahi salmış ana meyli

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/7 Fall 2009*

Tedric-i mebadi ile nagah
LEYLİ'nin anası oldu agah

.....
Niçün özüne ziyan edersin
Yahşı adını yaman edersin
Niçün sana ta'ne ede bud-gu
Nâmûsuna lâyıık iş midir bu
Nâzik beden ile berk-i gül
Amma ben ne diyem ki ben bu yüğülsün
Lale gibi sende lutf çakdur
Amma ne diyem yüzün açukdur
Temkini cünuna kılma tebdil
Kızgın ucuz olma kadrini bil
Her surete aksi gibi bakma
Her gördüğüne si gibi akma
Mey gerçi safâ verir dimağa
Akdiğıyçün düşer ayağa
Gözü gibi katı yüzlü olma
Nergis gibi hayre gözlü olma

.....
Ne şem'sin uyma gel hevāya
Kim şem'i hevā verir fenāya
Lü'bet gibi özünü bezetme
Revzen gibi küçeler gözetme

.....
Saye gibi her yere yüz urma
Hiç kimse ile oturma durma (Ayan 1981, 97-100)

Lamii Çelebi'nin Veyse vü Ramin mesnevisinde Turan şahının oğlu Ramin'le aşk yaşayan Veyse, annesi tarafından aşk konusunda sıkı sıkı uyarılır. Hikâye'nin başından beri kızı üzerinde en etkili kişi olan anne Şehribanu'nun tamamen kızının iffetini korumak ve düşebileceği olumsuz durumlara karşı en başından önlem almak için tam bir annelik güdüsüyle kızına öğüt verdiği görülür. Buradaki aşk, annelik ve öğütler gerçek hayata son derece yakındır. Şehribanu, Ramin'in bir şehzade olduğunu, arzularının esiri olabileceğini, kendisinden lezzet aldıktan sonra bıkip başkalarına yönelebileceğini, bunun da saygınlıklarını alaşağı edebileceğini kızına öğütler. **sıfat-ı pend-i dil-bend ez-zebân-ı mâder be-ferzend** başlığıyla verilen bu bölümün tamamı 76 beyittir.

Yakînüm şöyledür kim bu civân-baht
Ki mihr efserdür aña âsumân taht
Egerçi âlemün âzâdesidür
Su gibi servinüñ üftâdesidür

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/7 Fall 2009*

Cemâlûñ kabesinûñ âşıkıdur
 Seherveş mihr-i hüsnûñ sâdıkıdur
 Hızr-ı dildür mûradı âb-ı hayvân
 Lebûñden içmek ister çeşme-i cân
 Egerçi bâb-ı lutfi sed gerekmez
 Çü ikbâl ide devlet red gerekmez
 Tennûrı germ iken salmak gerek nân
 Çü serd oldı ne nân pişer ne büryân
 Veli nânın yakar od olicak tîz
 Yıkar köprisin âb-ı mihnet-engîz
 Olanlar nefis elinde halka girdâr
 Kalurlar kapularda zâr u berdâr
 Anuñçün oldı âb-ı rûyı gül hâk
 Ki kıldı hâr elinden dâmenin çâk
 Kılursa engebîn cânûñ dil-efgâr
 Geçersin cân-ı şîrînden meges vâr
 Revâ mıdur hatırlı yola gitmek
 Gerekmez altun aduñ bakır itmek
 Hayâ eylerse ruhsârûñ nola ter
 Olur gülşen hayâdan gark-ı gevher
 Var umma büj-l-heveslerden vefâyı
 Ki ibnu'l-vakt olur merd-i hevâyî
 Hevâ serd olsa lâbüd yah tutar âb
 Ne deñlü olsa sermâda tef ü tâb
 Nühûset naks ider mâh-ı saîdi
 Virür ebr-i siyehe berf-i sefidi
 Eser yeldür hevâsı nev-cüvânûñ
 Akar sudur safâsı kâmrânûñ
 İnanur bâde ol kim pür-hevâdur
 Dayânur suya şol kim bî-safâdur
 Nola dönderse ol kaddin kemâne
 Murâd okını iltem dir nişâne
 Tahammül itse tañ mı derd u rence
 Bozup kuflı irem dir feth-i gence
 Aceb midür geçinse halka irden
 Kapam dir nîze ile halka yirden
 Muradı hasıl olunca uzanur
 Bitüp el irdügi sâat usanur

(Lamii V92b, S91b)

Aynı mesnevide yönlendirici güç olan şeyh de mesnevinin sonunda Ramin'e uzun uzun öğüt verir. Bir siyasetname örneği olan bu bölümde devlet yönetmede dikkat edilmesi gereken hususlar tamamen öğretici bir üslupla Ramin'e öğütlenir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/7 Fall 2009*

Çorlulu Zarifi tarafından yazılan ve temsili kahramanlı bir aşk hikâyesi olan Mihr ü Mah mesnevisinde Çin şahı Hilal Şah, Hoten ülkesine sefere çıkmadan önce oğlu Mah'a; halka daima iyilik etmesi, kötülüğe karşı iyilikle mukabele etmesi ve halka daima adil davranması yönünde nasihat eder (Turhan 95, 18).

Şah u Geda mesnevisinde bir şaha âşık olan Geda dostlarından nasihat alır. Dostları Geda'ya "İnsanlara ancak Allah'ın yar olabileceğini, başkalarından muhabbeti kesmek gerektiğini anlatırlar." (Pala 1995, 499).

6. Dış Alem

Dış alemle evren ve nesnelerdeki görünür özellikleri kastediyoruz. Dış alemle ilgili göze çarpan ilk özellik başta âşıklar olmak üzere kahramanların fiziksel görünüşleridir. Aşk mesnevilerinde başta kadın kahramanlar olmak üzere âşıklar daima çekici, güzel / yakışıklı ve kusursuzdurlar. Bir güzelde veya yiğit bir delikanlıda aranan her türlü görüntüye sahiptirler. Kimi mesnevilerde doğumlarından itibaren hayat serüvenlerine yer verilen âşıklar, gençlik çağlarına geldiklerinde her yönleriyle bir cazibe merkezi olabilecek fiziksel özelliklere sahip olurlar. Mesnevilerde divanlardakinden farklı olarak yer yer objektif tasvirlerle yer verilmiş, kahramanların insani tarafları zaaflarıyla birlikte ortaya konulmak istenmişse de genel olarak yüze ve bedene dair yapılan betimlemelerde gazellerde görülen güzel tipine ve kasidelerde memduh namına yapılan medhiyelere benzer idealize edilmiş suretlere ve bedenlere rastlanır. Örneğin sevgilinin dudağı gonca gibidir, rengi yakuta benzer. Yüzü gül gibi ışıltılı veya güneş gibi parlak; saçları bulut veya karanlık gibi, dişleri inci, gerdanı gümüşdür. Bütün bu tasvirler sevgilinin her yönüyle sevmeye layık biri olduğunu anlatmaya araçtır. Onun bu görünüşü "mutlak güzele" götüren vasıtanın "çok güzel" veya "en güzel" olması gerektiği fikrine hizmet eder.

Aşk mesnevilerinde kahramanlar, içinde buldukları psikolojik duruma uygun bir mekanda bulunurlar. Örneğin mutluluğun, buluşmanın, eğlencelerin mekanı ya güzel kasırlar, saraylar, köşkler; ya da güller ve diğer çiçeklerle bezeli yemyeşil çimenliklerdir. Bu mekanlarda dış aleme ait her şey, adeta âşıkların mutlu dünyalarını süsleyen birer malzemedirler. Zaman da genellikle bahar veya yazdır.

Âşıkların sıkıntıya düştükleri, karamsar bir ruh haline büründükleri durumlarda ise dış alem hiç de iç açıcı bir görünüm sunmaz. Aşığın iç dünyasıyla uyumlu olarak çizilen bu mekan tasvirleri mutsuzluğu her cephesiyle hissettirmek içindir. Aslında

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/7 Fall 2009*

klasik dönem mesnevilerindeki bu yapı, tabiatın aşkın iç alemindeki yansımalarından başka bir şey olmadığına dikkat çekmek içindir. Bunun en dikkat çekici örneklemelerinden biri gök cisimleri ve uzay betimlemeleridir. Mutluluk anında ay veya güneş en gösterişli biçimlerindedir. Ay dolunay halindedir. Yıldızlar parlar. Jüpiter (Müşteri) ve Ay veya Venüs (Zühre) birbirine yaklaşır ve uğurlu, kutlu zaman oluşur. Gecenin görüntüsü içki meclislerinin kurulmasına, müzik çalınmasına, rakkaselerin raks edip meclistikeleri coşturmasına son derece uygundur. Âşıkların mutsuzluk anlarında bu görüntü büyük ölçüde değişir. Kutlu zamanın yerini Satürn ve Merih gezegenlerinin birbirine yaklaşıp uğursuzluk yaydıkları zaman alır. Gece kapkaranlıktır ve adeta insanın içini karartıp, ürperti yayar. Örneğin Veyse vü Ramin mesnevisinde Ateşperestlerin elinde tutsak olan Ramin’in umutsuz haliyle gecenin karanlığı arasında ilişki kurulur. Ramin’in ne denli zor durumda olduğu dış alemdeki olumsuz görüntüyle iyice hissettirilirken, bu sıkıntının ardından gelecek kurtuluşun da ancak bu kadar güç bir durumdan sonra gerçekleşeceği, iki zıt atmosferle, verilir. Bu gece tablosuna göre gökler kararmış, melekler inlemektedir. Alemin yüzü aydınlanıp gülmez ve gam karanlığı göğü kaplar. Yıldızlar elemden tutuşmuş, ayın yüzü gam bulutuyla örtülmüştür. Gezegenler karalara bürünmüştür. Venüs ah etmekte, Satürn kan tutmakta, güneşin yüzüne perde gerilmektedir. Dünyanın düzeni bozgunculuğa dönüşmüş, gecenin fitnecisi sabah horozunu boğmuştur.

Meger bir şeb kararmışdı felekler
 Derûndan nâle eylerdi melekler
 Işımaz gülmez idi rûy-ı âlem
 Siphri almış idi zulmet-i gam
 Kevâkib oda yanmışdı elemden
 Boyanmışdı rûh-ı meh dûd-ı gamdan
 Urulmuş kehkeşândan şîre zencîr
 Tokunmuş kalb-i çarha nâvek-i tîr
 Zühâl ruhbân gibi girmiş siyâha
 Boyanmış Zühre yekser dûd-ı âha
 Ten-i Behrâmı kan tutup gögermiş
 Zemîn ruhsâr-ı mihre perde germiş
 Metâ-ı Müşteri düşmüş kesâde
 Salâhı âlemüñ dönmüş fesâde
 Horûs-ı subhı boğmuş delle-i şeb
 Kimüñ var zehresi kim diye Yâ Râb
 Ne temcîd-i İllâhîden eser var
 Ne kûs-ı pâdişâhîden haber var (Lamii: S 167b, V168a)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/7 Fall 2009*

Bunlardan başka, gerek şehir ve saray tasvirleri gerek savaş meydanları, gerek ada veya mesire yerleri gerekse zindan, kale, at, nesne, insan vs. tasvirlerinde her şey, olumlu veya olumsuz olsun, “en”lerle tanıtılır. Bu “en”lerle oluşturulan betimsel dünya her şeyin en ideal halini yansıtmaya anlayışından kaynaklanır.

7. Yardımcı Dostlar

Aşk mesnevilerinde âşıkların etrafında gezinen, onların sırlarına ortak olan, zor durumlarında yardımcı olan sadık ve vefalı dostlar bulunur. Bunlar aşığın kimliğine uygun şekilde hareket eden tiplerdir. Her halleriyle iyinin ve iyiliğin timsali olan âşıkların ideal kimliklerinin tanınmasına yardımcı olan bu dost çevreleri aşığın kaderine ortak olurlar. Aşk yolunda ilerleyen âşıklar çoğu zaman bu dostlarıyla beraber belalara maruz kalır, belalardan kurtulur, sevgiliyle mektuplaşır, ava çıkar, sevgiliye kavuşur. Bu tiplerin bir özelliği de âşıklara karşı neredeyse hiçbir kusur işlememeleridir. Bunlar kelimenin tam manasıyla “*ideal bir yoldaş*” ve “*ideal bir sırdaş*”tır.

Hüsn ü Aşk'ta aşkın başlangıcından vuslata değin aşk kahramanlarının etrafında gezinen iki sadık tip bulunur. Hüsn'ün yanında İsmet ve Aşk'ın yanında Gayret vardır. Gayret bir lala ve İsmet de bir dadıdır. Her ikisinin de ortak özelliği terbiye edici olmalarıdır.

Veyse vü Ramin'de Ramin'in yanından ayrılmayan, daima onun derdiyle dertlenen Pervane vardır. Pervane adı gibi Ramin için çalışıp çırpınarak onun etrafında döner durur. Pervane, Veyse vü ailesini saraya getirtip Ramin'le tanıştıır, Veyse'nin anne babasından izin alıp kır eğlencesine katılmasını sağlar. Âşıklar ayrıldıklarında mektuplaşmalarına yardımcı olur. Mesnevide Ramin'den başka bazı dekoratif unsur durumundaki kahramanlar da vardır. Bunlar Ramin ve Veyse'nin hizmetindeki kişilerdir. Hikâyenin sonunda hepsi âşık oldukları kişilerle evlenirler.

Şeyhi'nin Hüsrev ü Şirin'in de Hüsrev'in yardımcısı, ulağı Şavur vardır. Şavur, Şirin'in bulunduğu yere giderek Hüsrev'in bir resmini yaparak Şirin'in Hüsrev'e âşık olmasını sağlar. Şirin'in Hüsrev'i bulmasına yardımcı olur. Şirin'in süt içebilmesi için süt kaynaklarını temin edecek olan Ferhat'ı bulup getirtir.

Fuzuli'nin Leyla ve Mecnun'unda Mecnun'un arkadaşı olan Zeyd, Mecnun'a ulaklık eder. Leyla ile mektuplaşmalarını sağlar. Bir zaman sonra Mecnun'a Leyla'nın ölüm haberini getirir. En sonunda Kays'ın mezarına dayanıp uyurken Leyla ile Mecnun'un cennette olduklarını görür ve halka anlatır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/7 Fall 2009*

Süheyl ü Nevbahar’da Süheyl’in sırdaşı Nakkaş, Süheyl’e görünce tutulmasına sebep olan tasvirin, Nevbahar’a ait olduğunu bildirerek onu aşk macerasına hazırlar. Süheyl’le kaçan Nevbahar’ın Çin fağfuru olan babası Yemen’e gelirken Nakkaş’ın başında bulunduğu orduyla savaşır ve Nakkaş esir düşer. Daha sonra serbest bırakılır. Nakkaş, Haveran şehrinin hakiminin elinde esir düşen Süheyl’e Nevbahar’ı bulmak için denize açılıp, yolculuğa çıkar. Yun şehrinde birlikte esir düşerler. Hikâyenin sonunda mutlu sona kavuşan Süheyl, Nakkaş’ı bütün bu fedakarlıklarının ödülü olarak vezir olarak tayin eder.

8. Dua

Gerek kahramanları insan olan aşk mesnevilerinde gerekse tasavvufun, remizlerle işlendiği temsili kahramanlı aşk mesnevilerinde kahramanların içinde buldukları zor durumlardan çıkmalarına neden olan unsurlardan biri de duadır. Pek çok mesnevide örneği görülen, kahramanın dua sonrası esenliğe ve kurtuluşa ermesi onun mutlak yöneliş merciini bulmasıyla ilgilidir. İnsan dışındaki varlıklarla konuşma veya onlara seslenme, mesnevilerdeki belirgin motiflerden biridir. Kahramanlar çoğu kez rüzgara, geceye, aya, yıldızlara vb. seslenip yardım umarlar. Ne var ki bu varlıklardan aradıklarını bulamamaları onları “ideal olana”, “mutlak olana” yöneltir. Doğal olarak kahramanların yöneldiği bu güç, her şeye gücü yeten, aşkın sesini duyabilen, kudretli bir varlık olmalıdır. Bütün bu özellikler ilahi olanda yani Allah’ta mevcuttur.

Veysel ü Ramin mesnevisinde Ateşperestler elinde esir düşen Ramin rüzgara, geceye, feleğe seslenir fakat bir sonuç alamaz. En sonunda Allah’a yönelir, dua eder. Çok geçmeden Behzad adındaki gençle yardım gelir ve kurtulur. Aynı mesnevide Ramin’i delilikten kurtarıp irşad eden şeyhin bu yardımı Allah’a dua etmesiyle gerçekleşir.

Sabit’in Edhem ü Hüma’sında Hüma’ya olan aşkıyla kendinden geçip iyice hastalanan Edhem, bu durumdan ancak sırdaşı Hakim İsa’nın Allah’a dua etmesiyle kurtulur.

Zarifi’nin Mihr ü Mah mesnevisinde babası tarafından yakalanıp götürülen Mihr’den ayrı kalan Mah, savaş meydanını bırakıp bir dağa çekilir ve Allah’a dua eder. Bu duanın etkisiyle Mah’ın babası olan Çin şahı Hilal Şah’ın rüyasına giren Hz. Muhammed, ona Mah’ın durumunu bildirir. Çok geçmeden babasının yardımını alan Mah kurtulur(Turhan 95, 25).

Hamdullah Hamdi’nin Yusuf u Züleyha’sında Yusuf’a kavuşmak isteyen Züleyha, ancak Allah’a dua edip Müslüman

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/7 Fall 2009*

olduktan sonra Yusuf tarafından tanınır. Yine Yusuf'un Allah'a dua etmesiyle eski güzelliğine kavuşur ve Yusuf'la nikahlanır.

Fuzuli'nin Leyla ve Mecnun'unda duanın etkilerini birkaç kez görürüz. İlk Nevfel'le Leyla'nın kabilesi arasındaki savaşta Leyla'nın kabilesi lehine dua eden Mecnun, Nevfel'in savaşı kazanmasına engel olur. Mecnun'un aşkta üstün bir dereceye ermesinin ve Leyla'yı maddesiyle değil ruhuyla sevmesinin ardından Leyla ölmek için Allah'a yalvarır ve çok geçmeden canını teslim eder (Ayan 1983).

Yusufları tarafından yazılan Varka ve Gülşah'ta memleketine giderken karşılaştığı hekimin "sen aşk hastasıdır. Senin derdinin kavuşmaktan başka çaresi yoktur." sözü üzerine Allah'a canını alması için dua eder ve oracıkta ölür. Varak'ın ölümünün ardından Gülşah da canına kıyarak ölür. Bu iki aşk kahramanının aşklarını takdir eden Muhsin Şah bunlar için bir türbe yaptırır. Bu sıralarda bir gazadan dönen Hz. Muhammed'e olan biten anlatılır. Sahabelerin ömürlerinden bir kısmını bu âşıklara bağışlayacaklarının beyan ederler ve peygamberin yeniden hayata dönmeleri için dua etmesiyle bu ikisi tekrar dirilir ve kırk yıl daha ömür sürdükten sonra ölürler (Külekcı 1999, 238). Burada âşıkların peygamberin duasına mazhar olmalarına sebep olan onların saf ve hakiki aşka, ideal aşka ulaşmalarıdır.

Taşlıcalı Yahya'nın Şah u Geda mesnevisinde âşık olduğu Şah'a halini anlatan bir mektup yazan Geda, mektubuna bir cevap alamayınca aşkından çılgına dönmüş bir şekilde Ay ve Güneş' hitap eder. Onlardan cevap gelmeyince Allah'a yakarır. O zaman aşkı teskin olur (Pala 1995, 99).

Sonuç

Osmanlı edebiyatında anlatı ihtiyacının karşılandığı mesnevilerin, gelenek tarafından belirlenen ortak bir kurgusu vardır. Şairlerin hayal ve üslup güçleriyle şahsileşen bu mesnevilerde hikâyenin kurgusunda esaslı rol oynayan, aşk maceralarının başlamasına veya aşk düğümünün çözümüne müdahale edip bir bakıma hakem rolü oynayan bir güç vardır. **Verici** veya **yönlendirici** güç adı verilen bu kahraman veya özellik edebi eserlerde daha çok bir şeyh, mürşid, peygamber, yakın dost veya gaipten duyulan bir sestir. Kahramanların ideal kişiliklerinin belirmesine hizmet eden veya onları ideal bir atmosfere çeken bu güç, mesnevilerdeki ideal bir dünya veya ideal bir insan tipi ortaya koymak adına rol oynar. Aşk mesnevilerindeki bu ideal alem ve ideal insan görüntüsü bazı unsurlar etrafında ortaya çıkar. Bu unsurlardan ilki **aşktır**. Mesnevilerde gerek ilahi gerek beşeri taraflıyla yaşansın daima takdir edilen, desteklenen

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/7 Fall 2009*

bir aşk anlayışı vardır. Bu aşkın kahramanları âşık, sevgili, rakip üçgeninde mücadele verirken kendilerini bu yola sürükleyen veya bu yolda yürümelerini sağlayan bir yönlendirici güçle ideal aşka, ideal bir mevkiye ererler. İdeal alem veya kişilik görünümünün bir diğer yansıması **insan-i kâmil** anlayışıdır. Kaynağını Kur’an’dan ve tasavvuf anlayışından alan bu kişiliğin oluşumunda şeyhler veya müridler gibi yönlendirici güç mevkiindeki kahramanların etkisi vardır. Aşk mesnevilerindeki **iyi-kötü çatışması** da arzu edilen ideal alemin bir yansıması olarak eserlerin kurgusunda yer alır. Yine bu aşk mesnevilerinin bir kısmında gördüğümüz **ahlakileştirme-İslamileştirme** anlayışı da kahramanları ve sunulan kurgusal dünyayı toplumun hoş göreceği bir noktaya çekmek içindir. Bu anlayış İran edebiyatından yapılan bazı çevirilerde daha çok dikkat çeker. Kahramanların ebeveynleri, yönlendirici güçler veya yakın dostları tarafından yeri geldiğinde uyarma ve yönlendirme amaçlı **nasihat etme** anlayışı da ideal dünya ve kişilik arzusuydur. Âşıklar ve hikâyî içinde rol alan diğer kahramanların fiziksel görünüşleriyle içinde buldukları dünya olumlu veya olumsuz “en”ler etrafındaki bir atmosfere sahiptir. **Dış alem** âşıkların ruhsal durumlarını yansıtacak şekilde betimlenir. Bu mesnevilerde âşıkların etraflarında gezinen ve onlara candan bağlı, kaderleri adeta bu aşk kahramanlarının kaderlerine bağlı olan **yardımcı dostlar** mevcuttur. Tamamı bir tip olan bu kişiler ideal bir yoldaş veya sırdaş rolündedirler. Bu eserlerde görülen bir diğer unsur da **dua**’dır. Bu mesnevilerde ya âşıkların samimi bir hali anında ya ulu kişilerin himmetleriyle ya da aşk kahramanlarının tabiat varlıklarına yöneldikten sonra sığındıkları Allah’a dua etmeleriyle pek çok düğümün çözüldüğü veya zorlukların aşıldığı görülür. Burada Allah’a sığındıktan ve ona yakardıktan sonra kurtuluşu bulma anlayışı da mutlak olana, ideal olana yönelme fikrini desteklemek içindir.

KAYNAKÇA

- AKBAYIR, Sıddık (2006). Cümle ve Metin Bilgisi, Pegema yay. Ankara.
- AKKUŞ, Metin (2006). Klasik Türk Şiirinin Anlam Danyası, Edebi Türler ve Tarzlar, Fenoman yay. Erzurum.
- AKTAŞ, Şerif (2005). Roman İncelemesine Giriş, Akçağ yay. Ankara.
- AKTAŞ, Şerif (1983). Roman Olarak Hüsn ü Aşk, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Aralık.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/7 Fall 2009*

- AYAN, Gönül (1998). Lami'î, Vâmık u Azra, Ankara.
- AYAN, Hüseyin, Şeyhoğlu Mustafa Hürşid-name (Hürşid ü Ferahşad), Atatürk Üniv. yay. Erzurum, 1979.
- AYVAZOĞLU, Beşir, Aşk Estetiği, Ötüken yay. İstanbul, 1996.
- CLARK, Richard C., Osmanlı Edebiyatı Türk Edebiyatı mıdır?, (Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler, haz: Mehmet Kalpaklı YKY, s. 161)
- DEMİR, Recep (2006). Hatayi-i Tebrizi ve Molla Camii'nin Yusuf u Züleyha Mesnevileri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme (İnceleme-Metin), Basılmamış doktora tezi, YYÜ.
- ECE, Selami (2002). Manisalı Cami'nin Vamık u Azra Mesnevisi (İnceleme-Metin Sadeleştirme), Atatürk Üniv., SBE, basılmamış doktora tezi, Erzurum, 2002.
- ECE, Selami (1996). Tahkiye Açısından Haşimi'nin Mihr ü Vefa Mesnevisi, Atatürk Üniv. SBE., Basılmamış yüksek lisans tezi, Erzurum, 1996 .
- EĞRİ, Sadettin (2001). Vis ü Ramin Mesnevilerinde Kahramanların Özellikleri ve Aşk Anlayışları, İlmî Araştırmalar Dergisi, sayı. 12, İstanbul.
- ERAYDIN, Selçuk (1994). Tasavvuf ve Tarikatlar, Yeni Dünya yay. İstanbul.
- FUZULİ, Leyla ve Mecnun, (Haz. Hüseyin Ayan). Dergah Yay. İstanbul, 1981.
- KARA, İsmail (2008). Dervişin Hayatı Sufinin Kelamı, Dergah yay., İstanbul.
- KARTAL, Ahmet (1999). Klasik Türk Edebiyatının İran Edebiyatı ile Münasebeti Üzerine Düşünceler, Türk Yurdu, Aralık
- KUTLAR, Fatma Sabiha (2000). Mesnevi Nazım Şekline Genel Bir Bakış ve Türk Edebiyatında Mesnevi Araştırmalarıyla İlgili Bir Kaynakça Denemesi, Türkbilig, 2000/ 1, Ankara.
- KÜLEKÇİ, Numan (1999). XI-XX. Yüzyıllar El Yazması ve Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, Bakanlar Media, Erzurum.
- KÜTÜK, Rifat (2002). Larendeli Hamdi'nin Leyla ile Mecnun Mesnevisi, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Erzurum, 2002.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/7 Fall 2009*

-
- LAMİ'İ ÇELEBİ, Veyse vü Ramin, (Süleymaniye kütüphanesi, Esad Efendi bölümü, no: 2853; Viyana Milli Kütüphanesi, Mxt. 426)
- PALA, İskender (1996). Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ yay. Ankara.
- BOURNER, Roland –QUELLET, Real, Roman Dünyası ve İncelemesi, (çev: Hüseyin Gümüş), K.B. yay, 1989.
- SUGNY Servan de, Le Musse Ottomane, Geneva, 1853, s.XXI-XXXII, Türk Şiirinin Kısa Tarihi, (Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler,haz: Mehmet Kalpaklı , s.36,)
- ŞEYH GALİB, Hüsn ü Aşk (haz: Okay, Orhan-Ayan, Hüseyin), Dergah yay., İstanbul, 1992.
- TÖKEL, Dursun Ali (2001). Şiirin Korkusu, Şiirin Kurgusu; Hece Dergisi, Şiir Özel Sayısı.
- TURHAN, Vedat Nuri (1995). Zarifi ve Mihr ü Mah Mesnevisinin Tenkitli Metni ile İncelemesi, Atatürk Ün., SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, Erzurum.
- TÜRİNAY, Necmettin (1995). Klasik Hikâyenin Son Zirvesi: Hüsn ü Aşk, Şeyh Galib Kitabı, İBB yay. İstanbul.
- ULUDAĞ, Erdoğan (1997). Vak'aya Dayalı Bir Eser Olarak Lamii Çelebi'nin Salaman u Absal Mesnevisi, (İnceleme, Karşılaştırmalı Metin-Sadeleştirme), Erzurum.
- USLUER, Fatih (2007). Aşk Mesnevilerinde Cinsellik Mazmunları, Turkish Studies, Fall 2007, c.2.
- ÜNVER, İsmail (1986). Mesnevi, Türk Dili, Divan Şiiri Özel Sayısı (415-417), TDK yay. Ankara.